

staatsrechtelijk curiosum met enige pittoreske prerogatieven, maar ook dan een belangwekkend object van historische studie vormt. Doch om dat te ontdekken moet men de blik wel op een breder gebied richten en het negentiende-eeuwse koningschap beschouwen als een interessant brandpunt van de maatschappelijke behoefte aan een unificerend, nationaal symbool. Als instituut waarop de gevoelens van nationale solidariteit zich gingen richten. Als object ook van nationale mythevorming. In die zin heeft men de laatste jaren het Britse koningschap bestudeerd. En vanuit zo'n deels antropologische en deels mentaliteits-historische benadering zou men ook de Nederlandse monarchie dienen te beschouwen. Speciaal in het geval van Emma wier regentschap vooral een succes was op golflengtes waarvoor staatsrechtelijke antennes ongevoelig zijn. Het valt te hopen dat Verburgs interessante onderzoek in de toekomst in die richting verder zal worden aangevuld.

C. A. Tamse

J. P. Nautz, J. F. E. Bläsing, ed., *Staatliche Intervention und gesellschaftliche Freiheit. Staat und Gesellschaft in den Niederlanden und Deutschland im 20. Jahrhundert* (Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte V; Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1988, 298 blz, ISBN 3 925523 02 2).

De hier besproken bundel is een neerslag van het symposium van Duitse en Nederlandse historici, dat in 1986 te Utrecht is georganiseerd. Centraal staat de verhouding tussen staatsinterventie enerzijds en maatschappelijke vrijheid anderzijds.

Een eerste thema omvat staatsvorming en federalisme. G. R. Zondergeld analyseert kenmerken van de Nederlandse eenheidsstaat, die na 1813 totstandkomt. Met deze eenheidsstaat zijn de federalistische kenmerken van de oude Republiek nog niet verdwenen. Dit uit zich in Limburg dat, met zijn afwijkend dialect, zijn religieuze peculiariteiten en een ontbrekende historische binding aan de oude Republiek, sterke separatistische strevingen laat zien. Geleidelijk aan echter vindt er een integratie plaats binnen de Nederlandse staat, in het bijzonder na de tweede wereldoorlog. De Friese nationalistische stroming blijft, in tegenstelling tot die in Limburg, beperkt tot kleine minderheden en concentreert zich op behoud van eigen taal en cultuur. Interessant is de behandeling door Zondergeld van fascistische sympathieën onder beide bewegingen. Het fascisme verwerft een zekere aanhang, maar van substantiële invloed is geen sprake.

K. Düwell behandelt het federalisme in Duitsland vanaf de Bismarckiaanse era. Opmerkelijk is de allengs toenemende macht van het centrale staatsapparaat, maar even opvallend is het behoud van een aanmerkelijke autonomie van de afzonderlijke Länder. Die autonomie wordt in het Derde Rijk vernietigd, maar herleeft in de Bondsrepubliek, waar het een opvallende bijdrage levert aan een stabiele politieke orde.

Een tweede studieveld is dat van de staatsinvloed op economisch en sociaal terrein. J. F. E. Bläsing constateert voor Nederland een toename van de staatsrol op sociaal gebied, in het bijzonder na de tweede wereldoorlog. Bläsing spreekt verontwaardigd van de 'ongebreidelde' groei van de sociale sector en van een 'beangstigend' aandeel van de staat in het volksinkomen in de jaren zeventig. De banvloek wordt uitgesproken over de 'staatsplanologen' en de lofropet gestoken op het vrije marktmechanisme. Al met al een fraai staaltje (neo)-liberale visie, dat beter achterwege had kunnen blijven.

Over Duitsland schrijven V. Hentschel en J. P. Nautz. Ze concentreren zich op de republiek van

Weimar, die de in het oude keizerrijk gecreëerde sociale wetgeving poogt te vervolmaken. Dit stuit echter op de enge grenzen van het economisch mogelijke, vooral na de crisis van de jaren dertig. Daarnaast wordt ingegaan op de evolutie van de CAO en de grote staatsbemoeienis erna, wat fel verzet oplevert van de werkgevers. Dit verzet blijkt zich uiteindelijk te richten tegen de democratische contouren van de Weimar Republiek zelf ten gunste van het Hitler-fascisme.

Een volgend thema betreft de rol van kerk en godsdienst. P. Luyck behandelt opkomst en ondergang van het zuilensysteem in Nederland en gaat daarbij in op protestantse en katholieke staatsconcepties, de door beide groepen gecreëerde institutionele complexen en hun verreikende invloed op de maatschappij.

V. Wittmutz analyseert de opstelling van de evangelische kerk in Duitsland, die onder het keizerrijk zeer nauw gebonden is aan de staat. Dat is dan ook de voornaamste reden, dat de kerk zich keert tegen de republiek van Weimar die immers voortspruit uit de val van de monarchie. Zo begunstigt de kerk in wezen ideeën, die sterk anti-democratisch getint zijn.

Een vierde thema omvat de verhouding tussen staat en sociaal-democratie. Jan Bank poneert, dat de SDAP een politiek volgt die verbaal de revolutionaire verovering van de staatsmacht proclameert, maar in feite zeer gematigd is. Bank merkt in dit verband op — als ware dit een onbetwiste stelling — dat de SDAP sinds de eerste wereldoorlog een der 'vier erkende zuilen' vormt, maar desondanks langdurig buiten de regering gehouden wordt. De gematigde koers van de SDAP blijkt uit de houding tegenover de staat en tegenover de monarchie, die vanaf de jaren dertig in feite wordt geaccepteerd. Op economisch gebied maakt het *Plan van de arbeid* duidelijk, dat de partij alle revolutionaire aanspraken heeft laten varen. Over de Duitse SPD argumenteert A. Sywottek, dat haar Staatsdenken niet primair stoelt op het marxisme, maar vooral bepaald wordt door overwegingen van politieke doelmatigheid. Dit pragmatisme is ook typerend voor de naoorlogse SPD.

In een vijfde thema wordt de verhouding tussen liberalisme en staat geanalyseerd. S. Stuurman neemt de Nederlandse casus voor de periode van 1870-1940 onder handen. Kan in de tweede helft van de negentiende eeuw nog van een 'liberale staat' gesproken worden, rond 1920 blijkt de liberale machtspositie sterk verminderd ten faveure van die van confessionelen en sociaal-democraten, vooral vanwege een ontbrekende massabasis. Is het liberalisme eerst afkerig van vergaande democratische en sociale hervormingen, naderhand verandert dat. De (links)liberale opties worden echter overgenomen door sociaal-democratie en confessionelen om te worden gerealiseerd ver voorbij de horizon van zelfs de meest progressieve liberale hervormers.

L. Albertin tekent het Duitse liberalisme in zijn dubbelrol van en een nationale en een democratische beweging. De liberalen hechten meer belang aan de staatssoevereiniteit dan aan de uitbouw van de parlementair-democratische organen. De liberale machtspositie is ook veeleer verbonden met de lokale, stedelijke instituties dan met parlement en staat. Tijdens de republiek van Weimar participeren de liberale partijen daarentegen in de regering en werken mee aan het afbreken van lokale machtsbereiken. Dit ondermijnt ironisch genoeg de eigenlijke machtsbron van het politieke liberalisme, dat met de opkomst van het nationaal-socialisme geheel wordt weggevaagd.

Een laatste thema omvat de verhouding tussen de binnen- en de buitenlandse politiek van de staat. Ph. P. Everts poneert in een verhalend en zich herhalend artikel, dat Nederland vanaf 1839 tot 1940 een neutrale buitenlandse politiek voert. Die politiek gaat na de tweede wereldoorlog weliswaar teloor, maar ook dan is de vroegere neutraliteitsrol niet geheel verdwenen. Kenmerkend voor de buitenlandse politiek is het besef van de eigen bescheiden internationale

RECENSIES

machtspositie, wat een duidelijk primaat verleent aan binnenlandse politieke overwegingen.

E. Forndran schetst de buitenlandse politiek van Duitsland in de twintigste eeuw, met als vertrekpunt een fraaie theoretische beschouwing over de relatie tussen binnen- en buitenlandse politiek van staten. De buitenlandse politiek van zowel keizerrijk als Weimar republiek blijkt gegrondvest op de handhaving van de interne machtsverhoudingen. De nationaal-socialistische buitenlandse politiek breekt hiermee en volgt een expansionistische koers gericht op de creatie van een wereldrijk gestoeld op rassen-ideologische fundamenten.

E. Richter tenslotte geeft een nogal dorre verhandeling ten beste over de verhouding van de Duitse Bondsrepubliek tot de Europese integratie.

Uit onze weergave van de bundel blijkt, dat het studieveld een wel zeer breed spectrum van onderwerpen omvat. Het enige verbindende element tussen de ongelijksoortige themata is hun koppeling aan de staat. Aangezien echter de staat een veelkoppig monster blijkt en in beide naties in zoveel verschillende en vaak contradictoire gedaanten oprijst, handhaaft zich de met de veelheid van onderwerpen gegeven versnippering in volle glorie. Opvallend hierbij is, dat de inleider van de bundel — Jürgen P. Nautz — weinig moeite doet dit bezwaar op te vangen. Er wordt noch ingegaan op de historische variabiliteit van het begrip 'staat', noch wordt gepoogd een probleemstelling te formuleren, die de diverse bijdragen in een ordenend kader met elkaar verenigt. De afzonderlijke auteurs kunnen hier natuurlijk weinig aan doen en hebben gezamenlijk een boekwerk geproduceerd, dat zeker het lezen waard is en een zinvolle aanvulling betekent op de eerdere bundel' over het partijwezen in Nederland en Duitsland.

1 H. W. von der Dunk, H. Lademacher, ed., *Auf dem Weg zum modernen Parteienstaat. Zur Entstehung, Organisation und Struktur politischer Parteien in Deutschland und den Niederlanden* (zie BMGN, CIII (1988) 458-460).

M. H. J. Buiting

E. Mulder, *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940* (Amsterdams historische reeks XV; Amsterdam: Historisch Seminarium, 1989, 360 blz., f45,-).

Het is opmerkelijk dat de geschiedenis van de academische pedagogiek in Nederland nooit voorwerp is geweest van systematisch onderzoek. Dat wekt de indruk als zouden pedagogen en geschiedschrijvers zijn afgeschrikt door het vooruitzicht dat het allemaal niet bijster interessant zou zijn wat hier in Nederland gebeurde. In tegenstelling tot Duitsland, een belangrijke referentie voor de Nederlandse pedagogiek, ontbreekt hier blijkbaar de beroepstrots, die de vestigingsstrijd van de wetenschappelijke pedagogiek tot een geliefd thema maakt. Na een oud werkje van Gunning uit 1938 zijn hier alleen wat monografische studies verschenen; een poging tot geschiedschrijving van de pedagogiek als discipline ontbrak tot nog toe.

Mulders studie wordt door een ironiserende toon gekenmerkt. Zijn boek handelt over een vak dat 'vele bedillaars telt en twijfelaars die over haar het hoofd schudden', zoals een vooraanstaand pedagoog het in 1900 al zei. Er was destijds inderdaad twijfel over de wetenschappelijke waarde van het nieuwe vak. Het lijkt me een verdienste van deze studie dat niet alleen dat nieuwe vak, maar ook die twijfel serieus wordt genomen. Toch kan Mulder niet worden beschuldigd van arrogante bedilzucht. Hij heeft zijn proefschrift geschreven met geduldige genegenheid voor wat de pedagogen in de eerste decennia van deze eeuw bezielden. Dat was niet minder dan een professionalisering, die de pedagogiek gestalte zou geven als een 'supraprofessie', waarin